

Микола Боднарук,
кандидат медичних наук,
доцент кафедри цивільного права
Чернівецького національного університету
імені Ю. Федьковича

УДК 349.2

Види правовідносин у сфері соціального страхування

Станом на сьогодні правовідносини у сфері соціального страхування перебувають у процесі безперервного вдосконалення. Як на теоретичному, так і на практичному рівні тривають дискусії щодо введення нових реформ, які б докорінно змінили на більш ефективні існуючі правовідносини у сфері соціального страхування. При цьому, за орієнтир береться підвищення соціальних стандартів та забезпечення реального втілення норм чинного законодавства.

Зважаючи на постійні тенденції оптимізації існуючих правовідносин у сфері соціального страхування, постає потреба у необхідності аналізу усіх видів таких правовідносин. Ґрунтовне наукове дослідження кожного з видів правовідносин у сфері соціального страхування призведе до розуміння їх сучасного стану як окремо, так і в їхній сукупності. Більше того, це дозволить виявити слабкі і позитивні сторони норм, які спрямовані на регулювання суспільних відносин конкретних сфер соціального страхування, що в подальших наукових здобутках відіграватиме важливу роль.

Проблематики видів правовідносин у сфері соціального страхування торкалися у своїх працях різні науковці, серед числа яких потрібно, насамперед, виділити наступних:

В. С. Андріїв, К. С. Батигін, М. І. Іншин, М. В. Лушнікова, П. Д. Пилипенко, В. К. Субботенко, М. Ю. Федорова та інші. Все ж, не применшуючи значення вищезазначених учених, досі є потреба у розгляді та з'ясуванні сутності та місця кожного виду правовідносин у системі соціального страхування, що й обумовлює актуальність тематики наукового дослідження.

Метою статті є комплексний науковий аналіз видів правовідносин у сфері соціального страхування. Для досягнення поставленої мети слід виконати такі завдання: з'ясувати наявні наукові підходи до класифікації правовідносин у сфері соціального страхування; надати авторську класифікацію правовідносин у сфері соціального страхування; проаналізувати сутність і значення кожного.

Розглядаючи загальнотеоретичні аспекти, потрібно відмітити, що правовідносини класифікують у залежності від певного критерію. Так, до прикладу, можна навести найбільш поширені критерії, що закладені в основу класифікації: 1) за функціями права; 2) за ступенем визначеності; 3) за характером обов'язку; 4) за субординацією в правовому регулюванні; 5) за характером суб'єктів; 6) за кількістю суб'єктів; 7) за розподілом

прав й обов'язків; 8) за характером волевиявлення суб'єктів; 9) за строком дії; 10) за галузевою належністю [1, с. 124-125].

Все ж, правовідносини, перш за все, варто сприймати як модель тісного взаємозв'язку між учасниками різних суспільних відносин, який з'являється внаслідок безпосереднього впливу на них норм права. Зазвичай, всі правовідносини, зокрема, правовідносини у сфері соціального страхування поділяють на два види, а саме – матеріальні й процедурні. Виходячи із родових особливостей правовідносин у сфері соціального страхування, то їх фактично буде рівно стільки ж, скільки існує видів соціальних допомог, що передбачені соціально страховим законодавством. Зважаючи на те, що соціальні допомоги призначаються та виплачуються, то, відповідно, існують і правовідносини, наприклад, з тимчасової непрацездатності, з вагітності і пологів, по догляду за дитиною до досягнення нею трьох років, на дітей малозабезпечених сімей, на поховання тощо. Усі ці правовідносини відносяться до матеріальних, адже саме в них здійснюється реалізація права громадян на одержання соціальної допомоги чітко визначеного виду.

Водночас із цим необхідно розрізняти стільки ж і процедурних правовідносин з призначення громадянам соціальних допомог по соціальному страхуванню. Потрібно звернути увагу на те, що процедурні відносини у сфері соціального страхування передують матеріальним, де зазвичай зобов'язальною стороною виступає комісія із соціального страхування чи, приміром, бухгалтерія підприємства, установи або організації. Саме на останніх досить часто здійснюється реалізація суб'єктивних прав громадян щодо одержання ними соціальних благ за рахунок фондів загальнообов'язкового соціального страхування.

Тим не менш, варто звернути увагу на те, що одностайна позиція науковців з питання правовідносин

відсутня. Ряд авторів стверджують, що, по-перше, у зв'язку із забезпеченням по державному соціальному страхуванню між громадянами і відповідними органами з'являється стільки видів соціальних правовідносин, скільки існує видів пенсій, допомог, послуг, які наявні у межах цієї системи; по-друге, такі правовідносини носять самостійний характер; і, по-третє, дані правовідносини належать до одного з видів правовідносин, які перебувають у сфері державного соціального страхування. Їхня класифікація була проведена видатним вченим В. С. Андреевим: 1) правовідносини органів, які здійснюють соціальне страхування, з підприємствами, установами, організаціями щодо створення фонду соціального страхування; 2) правовідносини працівників з органами, що здійснюють соціальне страхування стосовно кожного виду матеріального забезпечення; 3) правовідносини органів, які здійснюють соціальне страхування, з іншими організаціями й особами, які направлені на створення реальних можливостей матеріального забезпечення трудящих [2].

М. Г. Александров щодо видів правовідносин у сфері соціального страхування, наводив як підстави розподілу три юридичних факти – старість, хворобу, втрату працездатності – і зазначав, що з кожного виду соціального забезпечення у працівника з органом соціального страхування виникає особливе правовідношення [3, с. 330].

Деяко іншої точки зору дотримується науковець К. С. Батигін. На його думку, у межах соціального страхування наявні базові правовідносини з матеріального забезпечення за рахунок коштів соціального страхування, в яких з'являється тристоронній правовий зв'язок між працівником, органом, який здійснює страхування і страховальником. Такі правовідносини мають складну структуру й можуть бути розподілені на ряд елементарних правовідносин, враховуючи і правовідносини по забезпе-

ченню допомогами за рахунок державного соціального страхування [4, с. 17].

Все ж, враховуючи вищезазначене, ми вважаємо підібрати чіткий критерій для класифікації правовідносин у сфері соціального страхування, який би максимально повно охоплював усю специфіку кожного різновиду і сприяв розкриттю його сутності й значення у суспільстві. Проаналізувавши найбільш значимі нормативно-правові акти у сфері соціального страхування, а саме Конституцію України (стаття 46), Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування [5], Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [6], «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [7] «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» [8], «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» [9], можна резюмувати, що законодавством України передбачені наступні види правовідносин у сфері соціального страхування: 1. Правовідносини у сфері страхування у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю та витратами, що зумовлені похованням; 2. Правовідносини у сфері страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; 3. Правовідносини у сфері страхування на випадок безробіття; 4. Правовідносини у сфері пенсійного страхування. Тим не менш, важливо відмітити, що це стосується саме загальнообов'язкового державного соціального страхування. Безумовно, що до правовідносин у сфері соціального страхування потрібно додати ще правовідносини у сфері медичного страхування.

Отож, говорячи про такий вид правовідносин у сфері соціального

страхування як загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням потрібно відмітити, що під останнім в Законі розуміється матеріальне забезпечення громадян, що пов'язане із втратою заробітної плати (доходу) у результаті тимчасової втрати працездатності (в тому числі, догляд за хворою дитиною, дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї), вагітності і пологів, часткову компенсацію витрат, що мають зв'язок із смертю застрахованої особи чи членів її сім'ї, а також надання соціальних послуг за рахунок бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, який формується шляхом сплати страхових внесків роботодавцем, громадянами, а також і за рахунок інших джерел, що визначені цим Законом [9].

Наведений вище перелік щодо тимчасової непрацездатності є, на нашу думку, доволі повним і таким, що стосується усіх випадків непрацездатності працівника чи членів його сім'ї, за умови коли працівник тимчасово звільняється від виконання своїх трудових обов'язків та отримує матеріальне забезпечення зі сторони Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.

У ст. 3 даного Закону відмічено, що законодавство України, яке регулює даний вид відносин, виходячи з основ Конституції України, складається із Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, Кодексу законів про працю України, цього Закону і прийнятих згідно йому інших законодавчих актів [9]. Тим не менш, ми вважаємо неправильним те, що у вказаній вище нормі не зазначено, що правовідносини у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням базуються та виходять, окрім Основного Закону, ще й з міжнародних нормативно-правових актів.

Стосовно наступного виду правовідносин у сфері соціального страхування, а саме правовідносин у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві і професійного захворювання, що спричинили втрату працездатності, то вони регулюються в основному Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» [8].

Ведучи мову про умови праці, потрібно відмітити, що вони залежать від організації праці, а також її характеру. Тому умови праці перебувають у залежності від багатьох чинників, таких як режим роботи, час роботи, чергування робочого часу з часом відпочинку тощо. У випадку, коли зростає швидкість та складність виробничих процесів, то відповідно підвищується рівень напруги у того, хто працює. Власне, ця напруга передбачає потребу у внесенні коректив до умов праці, приміром, підвищення тривалості часу відпочинку, удосконалення дозвілля кожного працівника за межами його робочого місця.

У зв'язку з цим, щоб уникнути нещасних випадків на виробництві, а також випадків професійного захворювання, у процесі роботи має бути забезпечено належний рівень безпеки праці – стан, коли не буде порушень щодо життя й здоров'я кожної особи, яка виконує трудові обов'язки. Однак, виходячи з того, що утворення безпечних умов праці передбачає великі фінансові ресурси, то, звичайно, часто відбуваються порушення у даній сфері і роботодавець, який зобов'язаний забезпечити належні умови праці для працівника, нехтує цим на практиці. Відповідно, не існування якісної охорони праці тягне за собою наявність нещасних випадків, травматизм та професійні захворювання, що має негативні наслідки як для працівника, який може втратити працездатність, так і на власника, котрий нестиме юридичну відповідальність.

Правовідносини у сфері соціального страхування від нещасного випадку посідають значну роль у житті кожного громадянина України, а, перш за усе, в життєдіяльності тих, хто з причини будь-яких незалежних від них обставин втратили здатність і можливість самостійно забезпечувати себе на соціально-побутовому рівні [10, с. 48]. Це підтверджує об'єктивну обумовленість існування правовідносин у сфері соціального страхування від нещасного випадку.

Стосовно правовідносин у сфері соціального страхування на випадок безробіття, то потрібно зазначити, що базовим регулятором їх є Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [11]. Вказаним нормативно-правовим актом передбачено, що загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття є системою прав, обов'язків та гарантій, що передбачає матеріальне забезпечення на випадок безробіття з незалежних від застрахованих осіб обставин і надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України у разі безробіття.

Таким чином, надзвичайно важливо на державному рівні здійснювати належне управління зайнятістю населення, при цьому, постійно оптимізуючи механізми соціально-економічної та адміністративно-правової природи. Повинно бути створене й реально утверджене якісне соціальне законодавство з метою поступового удосконалення комплексної системи соціальних нормативів, а також установлення мінімальних соціальних гарантій і визначення чітких рамок компетенції органів державної влади у здійсненні політики зайнятості.

Правовідносини у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування регулюються фундаментом Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [6]. Вказаний нормативно-правовий акт розроблений згідно

з Основним Законом і Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Він визначає принципи, а також засади та механізми функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, призначення, перерахунку й виплати пенсій, надання соціальних послуг із коштів Пенсійного фонду, які утворюються за рахунок страхових внесків роботодавців, бюджетних й інших джерел, що передбачені цим Законом, а також регулює порядок утворення Накопичувального пенсійного фонду і фінансування за кошти видатків на оплату договорів страхування довічних пенсій чи одноразових виплат застрахованим особам, членам їхніх сімей й іншим особам, які передбачені даним нормативно-правовим актом [6].

Пенсійне страхування покликане сформувати умови, за яких громадяни будуть спроможні забезпечити собі право на пенсію у більшому розмірі, базуючись на сумі внесків, які сплачено працівником безпосередньо у страховий пенсійний фонд. Виходячи з цього, можна зазначити, що правовідносини у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування базуються на своєрідному принципі співвідносності, який полягає у тому, що наскільки ти матеріально (завдяки внесків у процесі трудової діяльності) підтримував інших, настільки і заслуговуєш на підтримку від інших. Тому усі страхові внески, що виплачуються працівниками, необхідно оцінювати не в якості пенсії, яка відкладена, а як певний орієнтир співвідношення ступеня солідарності із суспільством, яке повинно оцінити в подальшому, який рівень застрахованості особи від ризику втрати заробітної плати.

Ще одним видом правовідносин є відносини у сфері медичного страхування. Ст. 49 Основного Закону закріплено право кожного громадянина на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Дуже важливо відмітити, що охорона

здоров'я забезпечується, як це передбачено у даній статті, державним фінансуванням. Державне фінансування проявляється у відповідних соціально-економічних, медико-санітарних та оздоровчо-профілактичних програмах. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних та комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвиткові лікувальних закладів усіх форм власності [12].

Тим не менш, хоч і в Конституції України закріплено такий високоякісний стан у сфері медичного захисту громадян, проте дані норми носять більше декларативний характер, ніж справді реалізують ці програми і захищають права громадян у сфері надання медичної допомоги.

Так, починаючи з 1998 року, коли було прийнято Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування [13], відповідно до якого мали прийнятися закони по видам загальнообов'язкового державного соціального страхування, було прийнято усі закони, за винятком того, який регулює загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування. Тим не менш, хоч і реальний стан у цій сфері не зазнав суттєвих реформ, проте були спроби змінити соціальне становище громадян.

Так, це були наступні шляхи: 1) Постановою Верховної Ради України № 2499 від 07 червня 2001 року [14] прийнято за основу Проект Закону України про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування; 2) Постановою Верховної Ради України № 2976 від 17 січня 2002 року [15] проект Закону України про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування (реєстр. N 6152); 3) в 2013 році групою народних депутатів запропонований Проект Закону про загальнообов'язкове державне меди-

чне страхування № 2597-1 від 05.04.2013 [16].

Отже, нинішній стан у сфері загальнообов'язкового державного медичного страхування характеризується кризою, яка досі не виправлена. Відповідно, правовідносини у цій сфері не мають офіційного характеру і фактично не є дійсними, адже чітко не регламентовані нормами законодавства. Ми вважаємо, що є нагальна потреба у прийнятті Закону у сфері загальнообов'язкового державного медичного страхування, виділення фінансування на реалізацію таких норм, а також створення відповідних органів і делегації окремих повноважень уже існуючим. Потрібно у найближчий час вирішити цю проблему, адже у правовій та соціальній державі, яка прагне до підвищення соціальних стандартів, неможливий подальший розвиток у разі не здійснення усіх можливих заходів для утвердження фундаментальної норми щодо соціального захисту найвищої соціальної цінності – людини.

Підводячи підсумки з цього вищезазначеного, потрібно відзначити, що сьогодні в Україні утвердилися і конкретно не виділено законодавцем

усіх видів правовідносин у сфері соціального страхування. Хоч і розроблено потужне законодавство щодо правовідносини у сфері страхування у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю та витратами, що зумовлені похованням; правовідносин у сфері страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; правовідносин у сфері страхування на випадок безробіття; правовідносин у сфері пенсійного страхування, проте воно досі потребує здійснення ряду заходів стосовно його реформування, втілення декларативних правових норм у реальність, створення нових механізмів їх реалізації. Великим недоліком є не утвердження правовідносин у сфері загальнообов'язкового державного медичного страхування, хоча, безперечно, позитивним моментом є відновлення руху відносно подання законопроекту задля вирішення даної проблематики народними депутатами у 2013 році, що свідчить про правильний вектор спрямованості соціальної політики нашої держави.

Список використаних джерел

1. Нікітін А. В. Відкритий міжнар. ун-т розв. людини "Україна". Теорія держави та права. Ч. 2 [Текст] / А.В. Нікітін. – К.: Ун-т "України", 2005. – 272 с.
2. Андреев В. С. Правоотношения по государственному социальному страхованию в СССР / В. С. Андреев. – М., 1962. – 64 с.
3. Александров Н. Г. Трудовое правоотношение / Н. Г. Александров. – М.: Юридат, 1948. – 296 с.
4. Батыгин К. С. Правовые проблемы социального страхования в СССР. Автореферат докт. диссертации / К.С. Батыгин. – М., 1975. – С.17-18.
5. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон № 16 / 98-ВР від 14.01.1998 // Урядовий кур'єр, 1998, 02, 19.02.98 N 33-34.
6. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України – 2003. - № 49. - Ст. 376.
7. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття Закон № 1533-III від 02.03.2000 // Урядовий кур'єр, 2000, 04, 19.04.2000 N 72.
8. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату

працевдатності: Закон від 23.09.1999, № 1105-XIV // Відомості Верховної Ради України // 1999, N 46-47 (26.11.99), ст. 403.

9. *Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працевдатності та витратами, зумовленими похованням*: Закон України № 2240-III від 18.01.2001 // Урядовий кур'єр, 2001, 02, 28.02.2001 № 38.

10. *Зайчук О.* Правові основи функціонування Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань / О. Зайчук // *Право України*. – 2004. – № 9. – С. 48–51.

11. *Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття*: Закон України від 02.03.2000 № 1533-III // Відомості Верховної Ради України від 02.06.2000 – 2000 р., № 22, стаття 171.

12. *Конституція України*: Закон України від 28.06.1996 № 254к / 96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996 р. – № 30. – ст. 141.

13. *Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування*: Закон № 16/98-ВР від 14.01.1998 // Урядовий кур'єр, 1998, 02, 19.02.98 N 33-34.

14. *Про прийняття за основу проекту Закону України про загальнообов'язкове державне соціальне медичне.*: Верховна Рада України Постанова від 07.06.2001 № 2499-III // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2499-14>

15. *Про проект Закону України про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування*: Верховна Рада України; Постанова від 17.01.2002 № 2976-III // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2976-14>

16. *Про загальнообов'язкове державне медичне страхування*: Проект Закону № 2597-1 від 05.04.2013 // http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46465

Боднарук М. І. Види правовідносин у сфері соціального страхування

У статті з'ясовано наявні наукові підходи до класифікації правовідносин у сфері соціального страхування; надано авторську класифікацію правовідносин у сфері соціального страхування та проаналізовано сутність і значення кожного.

Ключові слова: види, правовідносини, сфера соціального страхування, соціальне

Боднарук Н. И. Виды правоотношений в сфере социального страхования

В статье установлено имеющиеся научные подходы к классификации правоотношений в сфере социального страхования; предоставлено авторскую классификацию правоотношений в сфере социального страхования и проанализированы сущность и значение каждого.

Ключевые слова: виды, правоотношения, сфера социального страхования, социальное

Bodnaruk M. Types of relationships in the sphere of social insurance

The article identified the available scientific approaches to the classification of legal relations in the sphere of social security; granted author's legal classification of relationships in the field of social security and analyzed the nature and significance of each.

Key words: types, relationships, sphere of social insurance, social.